

О. Г. Мітал,
к. е. н., старший науковий співробітник,
Державна науково-дослідна установа "Академія фінансового управління", м. Київ

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ІНВЕСТИЦІЙНУ ПОВЕДІНКУ НАСЕЛЕННЯ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

O. Mital,
Ph.D., Senior Researcher, State Educational and Scientific Establishment
"Academy of Financial Management", Kyiv

IMPACT OF STATE ANTI-CRISIS POLICY ON THE INVESTMENT BEHAVIOR OF PEOPLE IN CRISIS

У статті досліджено вплив державної антикризової політики на проблеми забезпечення потреб економіки грошовими ресурсами за рахунок внутрішніх джерел інвестування, а саме: приватних заощаджень. Проаналізовано інвестиційну поведінку домогосподарств в умовах фінансово-економічної кризи. Розглянуто психологічні аспекти витрат та заощаджень населення у кризові періоди. Надано рекомендації щодо методів мобілізації грошових коштів населення на інвестиційні потреби.

In the article the influence of the state anti-crisis policy to the problems of the economy providing financial resources for investment from domestic sources, such as private savings. We consider the psychological aspects of costs and savings in times of crisis. Analyzes the investment behavior of households in terms of financial and economic crisis. Provided the recommendations on methods of mobilizing funds for public investment needs.

Ключові слова: інвестиційна поведінка населення, антикризова політика, фінанси домогосподарств, приватні заощадження.

Key words: the investment behavior of the population, the anti-crisis policy, personal finance, private savings.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова економічна криза загострила проблеми забезпечення потреб економіки грошовими ресурсами, дефіцит яких поглиблює спад виробництва й сприяє зростанню безробіття. Світовий досвід свідчить про більш високу ефективність інвестиційної політики, спрямованої на мобілізацію внутрішніх ресурсів, серед яких невикористаним залишається потенціал приватних заощаджень. В умовах виходу економіки держави з кризового стану грошові заощадження громадян стають важливим джерелом нових інвестицій в збільшенні суспільного капіталу. Вирішити цю проблему можна на основі стимулювання схильності громадян до інвестицій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженню фінансів домогосподарств та інвестиційної поведінки населення присвячено немало праць зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких слід виділити праці Е.Гілл, Дж.Хікс, Х.Хокман, О.Ватаманюк, О.В.Герасименко, В. В. Глухова, О.Дімова, Б.А. Карпінського, Т.О.Кізими, Э.М. Короткова, С.Л. Лондара, Л.Ю. Рыжановской, О.П. Ткач, О.В. Терещенко, Т.І. Єфименко, С.І. Юрія, тощо. Необхідність подальшого теоретичного дослідження механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиційні ресурси посилюється характером економічної кризи, неефективністю використання зовнішніх джерел для реструктуризації економіки та перспективністю залучення вільних коштів домогосподарств як важливого джерела фінансування інвестицій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити особливості впливу державної антикризової політики на тенденції і перспективи трансформації грошових накопичень населення в інвестиції в Україні в умовах кризи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для збереження темпів економічного розвитку Україна вимагає значних фінансових ресурсів, тому питання залучення вільних коштів населення є надзвичайно актуальними сьогодні. У розвинених країнах значна частина національних заощаджень формується завдяки заощадженням населення. В Україні до останнього часу цьому важливому інвестиційному ресурсу не приділялося належної уваги, що пов'язано з низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких низькі доходи більшості населення, значні затримки з виплатою заробітної плати, високі темпи інфляції, хронічна недовіра до фінансових посередників (банківських та небанківських фінансових установ), економічна криза. Кризові явища, що виникають у фінансовій сфері, закономірно трансформуються в загальноекономічні і характеризуються скороченням виробництва, банкрутством промислових, торгових підприємств, а також зростанням безробіття, різким зниженням життєвого рівня населення. Вплив кризових явищ на величину і структуру доходів домогосподарств здійснюється через такі напрями та конкретні канали, як інфляція і безробіття, внутрішній і зовнішній борг держави, стійкість національної валюти, сальдо зовнішньоторговельного і платі-

жного балансу. В кризових умовах економіки одним із найважливіших завдань державної політики є реалізація заходів щодо збереження достатнього рівня матеріального стану домогосподарств, зокрема доходів, забезпечення належного рівня оплати праці, а стабільне підвищення доходів домогосподарств першорядним підґрунтям виходу країни з кризи [1, с. 201].

В умовах кризи особливого значення набуває державне нормативне регулювання в сфері соціальних цінностей. Це втручання держави впливає з об'єктивної необхідності підтримки в екстремальних ситуаціях ефективності та справедливості ринку, в отриманні споживачами необхідної та достовірної інформації. Воно потрібне в зв'язку з ростом небезпечних для здоров'я і життя людей причин. Тому держава посилює режим контролю за дотриманням законів і нормативних актів, пов'язаних, наприклад, з виробництвом і реалізацією алкогольних напоїв, продуктів харчування, медикаментів, складної електропобутової техніки.

Виключно велика роль держави в регулюванні таких сторін соціального життя, як зайнятість, трудові відносини, розвиток домогосподарств. Воно здійснюється за допомогою широкого арсеналу законодавчих і адміністративно-правових заходів, політики цін і тарифів, податків, соціальних трансфертів, екологічних правил.

Аналіз підсумків реформ за минулі роки показує, що вихід з кризи і успішний розвиток економіки неможливо без її всебічної гуманізації, глибокого повороту до прав і потреб людини, розвитку її здібностей і творчого потенціалу. Закон, нормативно-правова діяльність держави повинні максимально сприяти інтеграції соціальних стимулів розвитку суспільного виробництва з його природним призначенням служити задоволенню потреб людей [2, с. 155]. У періоди економічних криз основне навантаження і відповідальність щодо забезпечення економічної безпеки країни лягають на органи державного управління, бо державні антикризові заходи лежать в основі виживання і виходу з кризи як підприємств, так і домогосподарств. Державна антикризова політика спрямована на їх захист і запобігання банкрутствам та зниженню рівня і якості життя населення, підтримку споживчого та інвестиційного попиту, усунення адміністративних бар'єрів для підприємництва.

У періоди криз роль держави в управлінні економікою і соціальними процесами значно зростає. Держава виконує роль організатора і координатора правових, фінансових, організаційних, управлінських заходів, що проводяться на всіх рівнях, особливо на мікрорівні. Держава бере на себе значну частину витрат щодо антикризових заходів, розширює державний сектор економіки для виконання стратегічних і соціально значущих функцій [3].

Соціально-економічна криза супроводжується масованим та неефективним розміщенням праці і капіталу, різким падінням обсягів виробництва в державному секторі економіки. Але ж з цього сектора в державний бюджет надходила основна частина доходів, у цьому ж секторі дуже повільно скорочуються державні витрати. В результаті витрати на соціальні цілі держава знижує тоді, коли потреба в соціальному захисті, навпаки, різко зростає.

За таких умов стратегія соціальної політики держави повинна передбачати регулювання ринкових сил. Воно дозволяє вирішувати проблеми, пов'язані з неспроможністю ринку, і для організації процесу перерозподілу до-

ходів. У цій діяльності головним є запобігання абсолютної бідності. Боротьба з бідністю становить основу для підтримки рівня життя і включає в себе соціальне страхування і вирівнювання доходів. Метою боротьби з бідністю забезпечити такі умови, при яких жоден громадянин і жодна родина не виявилася б нижче певного мінімального рівня доходів або споживання. Мета соціального страхування оберєгти кожної людини від раптового і неприпустимо сильного зниження рівня життя. Метою вирівнювання доходів є забезпечення кожній людині можливості фактично перерозподіляти власний дохід.

Державне регулювання покликане відкривати простір, стимулювати позитивні соціальні процеси, обмежити і паралізувати можливі антисоціальні наслідки гри стихійно-ринкових сил, страхувати суспільство від них. Згідно з даними Держстату за 2015 рік заощадження населення формують близько 12% всіх інвестиційних ресурсів української економіки [4]. Залучення цих коштів в економіку дозволить, з одного боку розширити інвестиційну базу, а з іншого — підвищити безпеку і незалежність вітчизняної економіки. У цьому контексті актуальним є детальне дослідження інвестиційної поведінки населення, яке представляє собою можливість і намір населення здійснювати заощадження та трансформувати їх в інвестиційні ресурси.

Дослідження особливостей ощадної поведінки домашніх господарств в умовах фінансової кризи актуалізується в зв'язку з тим, що розміри фінансових ресурсів (потенційних заощаджень), що знаходяться в розпорядженні населення в організованому і неорганізованому вигляді, за розмірами порівнянні з державними і корпоративними інвестиціями в реальний сектор, а за деякими оцінками — і з обсягами валового внутрішнього продукту. Так, в Японії накопичення населення складають близько 245% валового внутрішнього продукту, в США — 300%, у Франції — 135% [5, с. 61]. Пріоритетом державної політики України в області приватних фінансів повинно бути стимулювання інвестиційної спрямованості витрачання одержуваних доходів, тобто їх трансформація в організовані форми заощаджень. За твердженнями експертів, навіть незначне збільшення норми заощаджень населення в народному господарстві дає значно більший ефект зростання економіки, ніж у багато разів більший приплив зовнішніх інвестицій [6, с. 67].

Інвестиційна поведінка населення має виступати якісним показником ефективності фінансових відносин приватних осіб і держави. Разом з тим економічний ефект державі приносить стимулювання споживчої поведінки і попиту населення на товари кінцевої ланки виробничого ланцюжка, що підтверджує досвід країн з розвиненими економіками, орієнтованими в першу чергу на споживача з його витратними і ощадними уподобаннями.

В умовах фінансової кризи схильності до споживання і заощадження в цілому розвиваються різноспрямовано. Фактично в силу обмеження одержуваних доходів у суспільстві домінує споживча поведінка, але психологічно, населення більшою мірою схиляється до заощадження, не завжди реалізуючи його з тієї ж причини обмеженості ресурсів.

Ощадна поведінка населення, на відміну від споживчої поведінки, залежить не тільки від доходів населення, але і від ряду інших факторів. Частина з них є об'єктивними, а частина суб'єктивними. Наприклад, обраний варіант при-

ватизації сприяв переважанню перерозподільних механізмів накопичення капіталу при практично повному ігноруванню його ощадних аспектів [7, с. 44]. Безумовно, схильність до заощаджень залежить від рівня реальних доходів. Низькодохідні групи населення взагалі не мають можливостей для заощаджень (у 90% найменш забезпечених домогосподарств заощаджень немає, зате у верхніх дохідних груп заощадження мають до 40% сімей). Питання розміру заощаджень дуже суб'єктивне і залежить від того, що люди вкладають у поняття "заощадження" і яку суму вважають такою.

Домашні господарства приймають рішення про пропорції споживання і заощадження як на основі поточних сукупних доходів у натуральній і грошовій формах, так і очікуваних майбутніх надходжень, що пов'язано з наявністю диспропорцій в отриманні доходів у різні періоди життя людини. Власне, здатність до заощадження, наявність для цього фінансових можливостей з'являються далеко не в першій половині економічно активного життя. Пріоритети споживання в першій половині життя української людини визначаються насамперед менталітетом, традиційною залежністю дітей від батьків не тільки до настання повноліття, як за кордоном, але і до закінчення навчання, і пізніше. Більш того, часто заощадження пенсійного населення виступають не джерелом заощаджень і отримання доходів на який зберігається капітал, а джерелом фінансування поточного споживання самих пенсіонерів і їхніх родичів-утриманців. Найбільш же активною ощадною групою є суб'єкти середньої і вище середньої вікових груп.

Між споживанням і заощадженням виявляється взаємозв'язок: споживання матеріальних (в частині покупки інвестиційних нефінансових активів) і нематеріальних (у частині освіти та інших вкладень у людський капітал) благ носить інвестиційний характер і приносить пролонгований дохід у вигляді зростання майбутньої вартості активів і гарантованого приросту майбутніх поточних доходів. Отже, споживанням в чистому вигляді слід визнавати тільки продукти кінцевого споживання.

У формалізованому вигляді потенційні можливості заощадження домогосподарств можна представити таким чином:

Сукупні заощадження = Доходи у натуральній і грошовій формах — Витрати на поточне споживання.

або:

Сукупні заощадження = Активні заощадження + Пасивні заощадження.

Активні (інвестиційні) заощадження населення є інвестиційним потенціалом їх власників, працюючи в секторах економіки і приносячи таким чином синергетичний ефект економічного зростання держави і населенню. До активних заощаджень слід відносити: розміщення коштів на депозитних та інших рахунках в банках та інших фінансових організаціях, вкладення в цінні папери та аналогічні фінансові інструменти, а також вкладення в людський капітал. Останнє слід вважати активним, інвестиційним напрямом в силу здатності генерування додаткового доходу в майбутньому для його носія, підвищення якості трудових ресурсів для держави, отримання додаткового доходу навчальним закладом.

До пасивних заощаджень віднесемо: придбання золота, гривневих і валютних цінностей з подальшим "домашнім" зберіганням, покупку нерухомого майна, антиква-

ріату, інших матеріальних активів, які зберігали і (або) збільшують свою вартість у часі. Пасивні заощадження (непрацюючі накопичення "в панчошу") в умовах стабільної або зростаючої економіки є фактором гальмування розвитку макроекономіки і упущеною можливістю для держави, але при поглибленні кризових явищ і посилення пов'язаних фінансових ризиків можуть стати для населення (але не держави) привабливими, а іноді і єдино можливими і правильними фінансовими рішеннями. По суті, це демонстрація способу уникнення загальноекономічних ризиків, але водночас і придбання ризиків недоотримання доходів, що властиво пасивного (консервативному) типу особистої фінансової політики [8, с. 104]. Рішення щодо долі заощаджень в період кризи залежить від динаміки поточного доходу. Якщо збільшення доходу розглядається домогосподарством як тимчасове, то воно з більшою ймовірністю нарощує свої заощадження. Однак якщо збільшення доходу супроводжується очікуваннями його подальшого зростання, то більш імовірним стає збільшення споживання і скорочення заощаджень. Те ж справедливо і для зворотної ситуації: якщо зниження доходу розглядається як тимчасове, споживання дійсно вирівнюється за рахунок зменшення заощаджень, аж до витрачання їх частини; однак якщо погіршення супроводжується очікуваннями подальшого падіння доходу, то тоді найчастіше починає скорочуватися споживання. Таким чином, були зроблені припущення про вплив очікувань на відхилення реальної ощадної поведінки від орієнтації домогосподарств на вирівнювання споживання в тому вигляді, в якому воно моделюється економістами.

У період кризи населення або купує дорогі товари за рахунок заощаджень, або витягує заощадження з банківських рахунків. Лише незначна частина населення робить будь-які заходи для збереження заощаджень під час кризи. Причиною низької фінансової мобільності можна вважати особливості фінансового ринку. Він є найбільш складним і невизначеним з усіх ринків, де присутня домогосподарство. Для фінансового ринку характерна масштабність і складність механізмів передачі інформації. Це той самий випадок неповної раціональності, описаної інституціоналістами, коли обсяг інформації настільки великий і вона настільки специфічна, що домогосподарства не в змозі її обробити.

Зміни, що відбуваються на фінансових ринках торкнулися і переважачого типу поведінки домогосподарств. Якщо в класичних економічних моделях споживач та ощадна поведінка протиставлялися, то в даний час завдяки розвитку безлічі доступних для населення видів споживчого кредиту, споживчі та ощадні дії втратили колишню альтернативність. В умовах зростаючого різноманіття схем мобілізації фінансових ресурсів домогосподарств стало можливим одночасне збільшення споживання і накопичення.

За оцінками центрів вивчення поведінки домогосподарств на фінансовому ринку можна виділити чотири типи домогосподарств: домогосподарства-зберігачі (49,3%), домогосподарства-позичальники (21%), змішаний тип (7%) і домогосподарства, які не беруть участі в фінансовому ринку (37%). Найбільша кількість вкладників фіксується серед домогосподарств, основним джерелом доходу яких є пенсії. Змішана фінансова стратегія характерна для більш високоприбуткових груп сімей. Серед

домогосподарств, які не мають ні заощаджень, ні кредитних зобов'язань, максимальна частка низькодохідних домогосподарств із сільської місцевості [9, с. 80].

На думку Кулеша В.О., "Україна сьогодні не має внутрішнього ідеологічного фактору, здатного згуртувати й спрямувати потенціал приватних коштів у потрібне русло. Перехід до ринку не сформував центральної ідеї й не сприяв формуванню в населення нового способу мислення, насамперед економічного. Очевидно, що не існує шкіл із вироблення активної ощадної поведінки. Життєва практика на сьогодні — єдина школа, у якій населення навчається адекватній українським умовам поведінці на ринку заощаджень. Тому створення відповідної ментальності заощадників, інвестиційної ідеології, що спонукає населення інвестувати заощаджені суми, — основне завдання сучасного етапу розвитку, пов'язане з необхідністю розробки концепції відновлення довіри до держави й державних інститутів" [10, с. 208].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Опираючись на проведений аналіз, ми бачимо, що заощадження населення залежать від фінансово-економічних, психологічних та соціальних мотивів. Інвестиційна поведінка домогосподарств в широкому розумінні є умовою відтворення різноманіття здібностей окремих людей та населення в цілому. У вузькому значенні вона являє собою дії індивідів, що оперують інвестиційними інструментами з метою отримання вигоди (в доходній чи недоходній формах). Інвестиційна поведінка домогосподарств набуває різних моделей залежно від установок, мотивів, способів та джерел вкладання, інструментів та стилів. Для успішного соціально-економічного розвитку країни залучення населення через його заощадження до інвестиційного процесу призводить до того, що населення усе більшою мірою стає причетним до реструктуризації економіки, одночасно сприймаючи її результати. Окрім цього, механізм трансформації заощаджень населення в інвестиції також вирішує проблему залучення неорганізованих форм заощаджень населення, забезпечуючи максимізацію об'єму організованих заощаджень. Тому створення нових форм і способів трансформації заощаджень населення в інвестиції, за допомогою яких можна було б знижувати ризики, забезпечувати постійний приплив фінансових ресурсів в реальний сектор економіки, сприятиме підвищенню ефективності інвестиційних процесів у країні.

Література:

1. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку / Т.О. Кізіма. — К.: Знання, 2012. — С. 431.
2. Коротков Э.М. Антикризисное управление: учебник для бакалавров / Э.М. Коротков. — М.: Издательство Юрайт, 2014. — 406 с. — Серия: Бакалавр. Углубленный курс.
3. Основные направления государственной антикризисной политики и инструменты ее реализации [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://studme.org/150609138707/ekonomika/osnovnye_napravleniya_gosudarstvennoy_antikrizisnoy_politiki_instrumenty_realizatsii

4. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за січень-грудень 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Глухов В.В. Сбережения и инвестиции домашних хозяйств / В.В. Глухов // Финансы и кредит. — 2008. — № 19. — С. 59—63.

6. Рыжановская Л.Ю. Национальная система сбережений / Л.Ю. Рыжановская // Финансы. — 2005. — № 5. — С. 67—68.

7. Ткач О.П. Особенности процессов накопления капитала в российской экономике // Вестник СГСЭУ. — 2012. — № 2 (41). — С. 44—50.

8. Мосесян М.А. Трансформация сберегательного поведения населения в условиях финансового кризиса // Вести Волгогр. ун-та. — Сер. 3. Эконом. Экол. — 2010. — № 2 (17). — С. 102—106.

9. Федоров Е.А. Сберегательное поведение домохозяйств на разных фазах экономического цикла // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. — № 5. — (44) / 2012. — С. 79—84.

10. Кулеша В.О. Закордонний і вітчизняний досвід активізації інвестиційної діяльності населення // Збірник наукових праць ЧДТУ. — № 22. — С. 206—209.

References:

1. Kizyma, T.O. (2012), *Finansy domohospodarstv: suchasna paradyhma ta dominanty rozvytku* [Personal finance: modern paradigm and dominant of development], Znannia, Kyiv, Ukraine.

2. Korotkov, Ye.M. (2014), *Antikrizisnoe upravlenie* [Anticrisis Management], Izdatel'stvo Jurajt, Moscow, Russia.

3. Studmi (2016), "The main directions of the state's anti-crisis policy and instruments of its implementation", available at: http://studme.org/150609138707/ekonomika/osnovnye_napravleniya_gosudarstvennoy_antikrizisnoy_politiki_instrumenty_realizatsii (Accessed 10 March 2016).

4. State Statistics Service of Ukraine (2015), "Capital investments by sources of financing in January-December 2015", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 March 2016).

5. Gluhov, V.V. (2008), "Savings and household investment", *Finansy i kredit*, vol. 19, pp. 59—63.

6. Ryzhanovskaja, L.Ju. (2005), "National Savings System", *Finansy*, vol. 5, pp. 67—68.

7. Tkach, O.P. (2012), "Features of processes of accumulation of capital in the Russian economy", *Vestnik SCSJEU*, vol. 2, no. 41, pp. 44—50.

8. Mosesjan, M.A. (2010), "Transformation of savings behavior of the population in conditions of financial crisis", *Vesti Volgogradskogo universiteta*, vol. 2, no. 17, pp. 102—106.

9. Fedorov, E.A. (2012), "The savings behavior of households in the different phases of the economic cycle", *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-ekonomicheskogo universiteta*, vol. 5, no. 44, pp. 79—84.

10. Kulesha, V.O. (2009), "Foreign and domestic experience activation of investment activity", *Zbirnyk naukovykh prats' ChDTU*, vol. 22, pp. 206—209.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2016 р.